

АНОТАЦІЯ

Романів М. Г. Традиційна зимова календарно-побутова обрядовість українців Покуття кінця XIX – початку XXI ст. (загальноукраїнські риси та локальна специфіка). – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття ступеня доктора філософії за спеціальністю 032 «Історія та археологія» в галузі знань 03 «Гуманітарні науки». Львівський національний університет імені Івана Франка, Львів, 2024.

На основі польових народознавчих матеріалів, зібраних автором особисто під час історико-етнографічних експедицій та науково-пошукових мандрівок, у дисертаційній роботі комплексно проаналізовано традиційну зимову обрядовість покутян у системі народно-церковного календаря. Для цього упродовж 2015–2018 років було відвідано населені пункти колишніх Городенківського, Снятинського, Косівського і Коломийського районів Івано-Франківської області. У дослідженні залучено також джерела, які містять цінну етнографічну інформацію з інших районів Покуття, зокрема з фонду Р-119 Архіву Львівського національного університету імені Івана Франка. Аналіз сучасних напрацювань етнологів, фольклористів, істориків, краєзнавців та діалектологів дав можливість розглянути зимові календарні звичаї та обряди українців Покуття як явища загальноукраїнської народної культури в їх історичному розвитку, як невід’ємну частину регіональної етнокультурної ідентичності покутян.

Обґрунтовано, що початок зими асоціюється на теренах дослідженого краю зі святом Введення. Проаналізовано низку повір’їв та вірувань українців Покуття, які засвідчують, що це свято вважалось межовою датою і початком нового господарського циклу. З’ясовано, що найбільш архаїчним елементом свята Введення є звичай вводити цього дня до хати тварину. Звичай відомий під назвою «полазник», і його продовжують дотримуватись у деяких обстежених населених пунктах навіть на початку XXI століття. Простежено, що прихід жінки в цей день майже завжди асоціюється у населення Покуття з яким-небудь нещастям. Окремо

вдалося з'ясувати, що свято Введення пов'язане з певними дівочими ворожіннями, а також з деякими метеорологічними спостереженнями.

Відзначено, що календарний період від дня св. Катерини до дня св. Андрія, який припадає на час Пилипівського посту, насичений різноманітними молодіжними забавами, матримоніальними гаданнями та іншими формами дошлюбного спілкування молоді. Відтак простежено його зв'язок зі стійким уявленням про скасування постових табу і заборон у цей час.

Описано основні локальні варіанти відзначення одного з головних свят передріздвяного періоду – дня св. Андрія. Детальну увагу звернено на влаштування молодіжних вечорниць, на парубочі бешкети. Охарактеризовано семантику найпоширеніших дівочих гадань про майбутню долю («засівання конопель», відгадування долі за поведінкою домашніх тварин, обрядодії зі взуттям, мантичні практики зі свічкою, гадання за побутовими предметами). Простежено їх регіональні особливості та сучасний стан побутування серед населення Покуття.

Акцентовано на домінуванні образу християнського святого у традиційному відзначенні дня св. Миколая, що полягає в обдаровуванні дітей. З'ясовано витoki цього звичаю та його місцеву специфіку.

Аргументовано тезу про те, що дотримання різдвяного посту не набуло надто суворих форм, особливо щодо молодіжного дозвілля. Визначено, що постування полягало передусім у зміні режиму харчування, а саме його раціону. Встановлено перелік найпоширеніших традиційних страв, які покутяни споживали впродовж постового періоду.

Важливим аспектом дослідження зимового циклу народного календаря у дисертаційній роботі стало опрацювання питань трудового побуту, традиційних господарських занять, характерних для цього періоду річного кола, повсякдення і проведення щоденного дозвілля. Найбільше уваги в цьому контексті приділено різництву, яке було дуже важливим у процесі підготовки до тривалого періоду різдвяних свят і забезпечення великої кількості різноманітних м'ясних страв та продуктів. Розглянуто комплекс різницьких традицій: технологічні аспекти, методи консервування м'ясних продуктів, рецептуру приготування страв, звичаї

взаємодопомоги, пов'язані із забоєм домашніх тварин повір'я та прикмети, а також низку табу, які регламентували цей процес.

Виокремлено головні свята зимового циклу, притаманні для покутської традиції. З'ясовано, що найбільш розвинену обрядову структуру продовжують зберігати відзначення Надвечір'я Різдва Христового (Святий вечір) та передноворічні обходи гуртів ряджених. Визначено, що актуальним для диференціації зимових свят є критерій участі у святкуванні, що зумовлює їхній сімейний (урочиста трапеза на Перший та Другий святвечори) або громадський характер (колядування, щедрування, новорічні обходи дворів).

Констатовано, що звичай ставити ялинку поширився серед покутських селян на початку ХХ ст. З'ясовано, що головним атрибутом різдвяних свят в українців Покуття був необмолочений сніп певного виду збіжжя (залежно від місцевої традиції), який найчастіше мав назву «дід». На основі даних опублікованих джерел та сучасних етнографічних записів визначено низку архаїчних обрядодій, уявлень та повір'їв, пов'язаних із цим атрибутом. Детально охарактеризовано процес підготовки святвечірнього столу, ритуальне облаштування місця під столом і навколо нього. При аналізі ритуального змісту святвечірньої обрядовості висвітлено наділення в народній уяві магічними якостями низки предметів побуту та сакралізацію певних продуктів. З'ясовано регіональні особливості та місцеву специфіку в асортименті традиційних святкових страв. Охарактеризовано архаїчні елементи обрядовості Святого вечора: ритуальну годівлю домашньої худоби, вшанування померлих предків. На конкретних прикладах засвідчено наявність господарської та поминальної тем у святвечірніх звичаях і обрядах.

Простежено розвиток в історичній перспективі покутської традиції колядування та обходів дворів рядженими з виокремленням фольклорної складової, її локальних особливостей та місцевого колориту.

Комплексно розкрито новорічний звичай «ходіння з бичками», який полягав у відвідуванні хлопчиками дворів односельців з побажаннями добробуту і проведенні нескладного ворожіння методом жеребкування. З'ясовано, що цей архаїчний

обряд у формі дитячої гри в минулому мав важливе продукуюче значення, адже був спрямований на приплід домашньої худоби.

З'ясовано, що звичай «ходіння з бичками» продовжує культивуватись у деяких покутських селах донині й таким чином визначає етнокультурну особливість краю на тлі загальноукраїнської палітри традиційної культури.

Підтверджено, що передноворічний вечір з огляду на сакральність і магічну символіку межового часу є віховою датою у всьому циклі річного кола свят та обрядів українців.

Розкрито багату ритуальну структуру обряду «маланкування» на теренах Покуття на кількох рівнях: символіка перевдягання ряджених персонажів, обходи дворів, розігрування драматичних сценок, влаштування бешкетів, величання господарів, спеціальний пісенний і танцювальний супровід. Охарактеризовано власне покутські риси обряду «Маланка». Обґрунтовано переважання у цьому обрядодійстві аграрно-господарської та шлюбної складових.

Доведено, що одним із найважливіших суспільних інститутів, які визначають і значною мірою формують святково-обрядову культуру сучасного населення Покутського краю, є Церква. Під час відзначення деяких свят зимового циклу народного календаря (Водохреще, Стрітіння) умова присутності у храмі етнофорів, освячення певних атрибутів свята та символічне набуття ними у народній свідомості певного сакрального змісту є домінантами для усієї обрядово-звичаєвої композиції тієї чи іншої святкової дати.

Зроблено висновок про те, що заключний етап зимових свят – Йордан і Стрітіння порівняно менше насичені звичаями та обрядами. Зазначено домінуючу роль під час обрядового наповнення цих свят ритуалів з водою. Відтворено процес освячення води в церкві з місцевими особливостями (використання солом'яних хрестиків, монет та зілля), вказано найхарактерніші приклади її ритуалізованого застосування – здебільшого з захисною та очисною метою. Окремо реконструйовано покутські традиції створення спеціальних хрестиків-апотропеїв (особливо чорних) як оберегу для домівки, виготовлення спеціальних йорданських свічок-«трійць», які освячують в церкві.

Відзначено, що на теренах Покуття досі поширені обрядові пісні, які виконують лише під час Йорданських свят, – щедрівки. У народних творах цього жанру наявні різні мотиви, однак переважають передусім весільні та господарські.

Ключові слова: етнологія, українці, Покуття, зимові свята, календарні звичаї та обряди, духовна культура, традиції, побут, вірування, повір'я, культ предків, Святий вечір, Різдво, Новий рік, Водохреще.

SUMMARY

Romaniv M. H. Traditional winter calendar and household rituals of Ukrainians of Pokuttia in the late 19th – early 21st century (general Ukrainian features and local specifics). – A scholarly qualification work; a manuscript.

A thesis for the degree of Doctor of Philosophy, Program subject area 032 «History and Archeology», Scholarship field 03 «Humanities». Ivan Franko National University of Lviv, Lviv, 2024.

Based on the field ethnographic materials collected by the author personally during historico-ethnographic expeditions and research trips, the dissertation comprehensively analyzes the traditional winter rituals of the Pokutians in the system of the people's church calendar. For this purpose, during 2015-2018, the settlements of the former Horodenka, Sniatyn, Kosiv, and Kolomyia districts of Ivano-Frankivsk region were visited. The study also draws on sources that contain valuable ethnographic information from other districts of Pokuttia, in particular, from the fonds P-119 of the Ivan Franko National University of Lviv Archives. The analysis of modern studies of ethnologists, folklorists, historians, local historians, and dialectologists made it possible to consider the winter calendar customs and rituals of Ukrainians of Pokuttya as a phenomenon of all-Ukrainian folk culture in their historical development, as an integral part of the regional ethno-cultural identity of the Pokuttyans.

It is argued that the beginning of winter is associated with the holiday of Vvedennya in the studied region. The author analyzes a number of beliefs and

convictions of Ukrainians of Pokuttya, which show that this holiday was considered a boundary date and the beginning of a new agricultural cycle. It is found that the most archaic element of the Vvedennya holiday is the custom of entering an animal into the house on this day. The custom is known as «polaznyk» and continues to be observed in some of the surveyed settlements even at the beginning of the twenty-first century. It has been observed that the arrival of a woman on this day is almost always associated with some kind of misfortune among the population of Pokuttya. Separately, it was found out that the Vvedennya holiday is associated with certain girls' divinations, as well as with some meteorological observations.

It is noted that the calendar period from St. Kateryna's Day to St. Andriy's Day, which falls during the time of the Pylypivka Fast, is full of various youth amusements, matrimonial divinations and other forms of premarital communication of young people. The author traces its connection with the persistent idea of the abolition of fasting taboos and prohibitions at this time.

The main local variants of celebration of one of the main holidays of the pre-Christmas period, St. Andriy's Day, are described. Detailed attention is paid to the organization of youth parties and stag parties. The semantics of the most common girls' divinations about the future fate («sowing hemp», guessing fate by the behavior of pets, rituals with shoes, mantic practices with a candle, divination by household objects) are characterized. The author traces their regional peculiarities and the current state of use among the population of Pokuttya.

The author emphasizes the dominance of the image of the Christian saint in the traditional celebration of St. Mykolay's Day, which consists in giving gifts to children. The origins of this custom and its local specificity are revealed.

The author argues that the observance of the Christmas fast did not take on too strict forms, especially in relation to youth leisure. It is determined that fasting consisted primarily in changing the food regimen, namely its diet. The list of the most common traditional dishes that Pokuttya residents consumed during the fasting period is established.

An important aspect of the study of the winter cycle of the folk calendar in this dissertation was the elaboration of issues of labor life, traditional household activities characteristic of this period of the annual cycle, everyday life and daily leisure. In this context, the greatest attention is paid to butchering, which was very important in the process of preparing for the long period of Christmas holidays and providing a large number of different meat dishes and products. The author examines a complex of butchering traditions: technological aspects, methods of preserving meat products, recipes for cooking, customs of mutual assistance, beliefs and signs related to the slaughter of domestic animals, as well as a number of taboos that regulated this process.

The main holidays of the winter cycle characterizing the Pokuttya tradition are highlighted. It is found that the most developed ritual structure is preserved in the celebration of Christmas Eve (Holy Evening) and the New Year's Eve rounds of groups of costumed people. It is determined that the criterion of participation in the celebration is relevant for the differentiation of winter holidays, which determines their family (solemn meal on the First and Second Christmas Eve) or public character (caroling, caroling, New Year's Eve rounds of yards).

It is stated that the custom of putting up a Christmas tree spread among Pokuttya peasants in the early twentieth century. It is found that the main attribute of Christmas holidays among Ukrainians of Pokuttya was an unthreshed sheaf of a certain type of grain (depending on local tradition), which was most often called «did». Based on the data from published sources and modern ethnographic records, a number of archaic rituals, perceptions, and beliefs associated with this attribute are identified. The process of preparing the Christmas Eve table and the ritual arrangement of the space under and around the table are characterized in detail. In analyzing the ritual content of the Christmas Eve rituals, the author highlights the endowment of a number of household items with magical qualities in the people's imagination and the sacralization of certain products. Regional peculiarities and local specifics in the assortment of traditional holiday dishes are revealed. The archaic elements of the rituals of the Holy Evening are characterized: ritual feeding of cattle, honoring of deceased ancestors. Specific

examples show the presence of household and commemorative themes in Christmas Eve customs and rituals.

The author traces the development of the Pokuttya tradition of caroling and visiting houses by costumed men in the historical perspective, highlighting the folklore component, its local peculiarities and local character.

The New Year's custom of «walking with bulls», which consisted of boys visiting the houses of their fellow villagers with wishes of well-being and conducting a simple fortune-telling by drawing lots, is comprehensively revealed. It has been found that this archaic rite in the form of a children's game had an important productive value in the past, as it was aimed at the offspring of livestock.

It is found that the custom of «walking with bulls» continues to be cultivated in some Pokuttya villages to these days and thus defines the ethno-cultural peculiarity of the region against the background of the all-Ukrainian palette of traditional culture.

It is confirmed that the New Year's Eve, given the sacredness and magical symbolism of the boundary time, is a milestone date in the entire cycle of the annual cycle of Ukrainian holidays and rituals.

The rich ritual structure of the Malanka ritual in Pokuttya is revealed on several levels: the symbolism of dressing up of costumed characters, going around the yards, acting out dramatic scenes, making fuss, glorifying the hosts, special song and dance accompaniment. The author characterizes the specific features of the Malanka rite. The predominance of agrarian, household and marriage components in this ritual is substantiated.

It is proved that one of the most important social institutions that determine and largely shape the festive and ritual culture of the modern population of the Pokuttya region is the Church. During the celebration of some holidays of the winter cycle of the folk calendar (Epiphany, the Feast of the Presentation), the condition of the presence of ethnophores in the church, the consecration of certain attributes of the holiday and their symbolic acquisition of a certain sacred meaning in the popular consciousness are dominant for the entire ritual and customary composition of a particular holiday.

It is concluded that the final stage of the winter holidays – Epiphany and the Feast of the Presentation – is relatively less saturated with customs and rituals. The dominant role of rituals with water in the ritual content of these holidays is noted. The process of blessing water in the church with local peculiarities (the use of straw crosses, coins, and potions) is recreated, and the most characteristic examples of its ritualized use, mostly for protective and purifying purposes, are indicated. Separately, the author reconstructs the Pokuttya traditions of creating special crosses-*apotropes* (especially black ones) as amulets for the home, and making special Epiphany candles-«trinity» that are consecrated in church.

It is noted that ritual songs performed only during the Epiphany holidays – «shchedrivky» – are still widespread in the Pokuttya region. The folk songs of this genre have various motifs, but primarily wedding and household ones prevail.

Key words: ethnology, Ukrainians, Pokuttya, winter holidays, calendar customs and rituals, spiritual culture, traditions, everyday life, faiths, beliefs, ancestral cult, Christmas Eve, Christmas, New Year, Epiphany.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Наукові праці, у яких опубліковані основні наукові результати дисертації:

1. Романів М. Філарет Колесса – дослідник зимової календарно-побутової обрядовості (До 150-річчя від дня народження вченого). *Науково-теоретичний альманах Грані*. Дніпро, 2021. Вип. 9 (Т. 24). С. 14–21.
2. Романів М. Специфіка зимової обрядовості покутян: новорічний звичай «бички». *Народознавчі зошити*. Львів, 2023. № 3. С. 614–622.
3. Romaniv M. Winter calendar and household rituals of Pokuttia in the works of polish ethnographers of the last third of 19th – early 20th century. *History pages*. Kyiv, 2023. Vol. 55. S. 59–71 / Романів М. Зимова календарна обрядовість українців Покуття у працях польських народознавців останньої третини ХІХ – початку ХХ ст. *Сторінки історії*. Київ, 2023. Вип. 55. С. 59–71.

Наукові праці, які засвідчують апробацію результатів дисертації:

1. Romaniv M. The tree in winter customs and rituals of ukrainians of Pokuttia (on the materials of field ethnographic expeditions). *Spheres of culture: journal of philology, history, social and media communication, political science and cultural studies*. Lublin, 2019. Vol. XX. S. 117–126.
2. Романів М. Андріївські вечорниці як традиційна форма дозвілля молоді на Городенківщині. *Матеріали VII краєзнавчої конференції «Історичні пам'ятки Галичини»*. Львів, 2020. С. 67–71.
3. Романів М. Свято Введення у народних віруваннях українців Покуття. *Abstracts of I International scientific and practical conference “The wordl of science and innovation”*. London, 2020. С. 408–414.
4. Романів М. Різництво у традиційному побуті покутян у період пилипівського посту. *Збірник доповідей IV Міжнародної науково-практичної конференції у музеї*

народної архітектури та побуту у Львові імені Климента Шептицького «Персоналії. Традиції. Поступ». Львів, 2021. С. 224–228.

5. Романів М. Матеріали про зимову календарно-побутову обрядовість у праці Філярета Колесси «Людові вірування на Підгір'ю в селі Ходовичах Стрийського повіту». *Міжнародна наукова конференція «Восьмі Колессівські читання (до 150-річчя з дня народження Філярета Колесси)».* Львів, 2021. Режим доступу: <https://philology.lnu.edu.ua/conference/vosmi-kolessivski-chytannia>.

6. Романів М. Традиційна духовна культура як чинник розвитку регіонального туризму (на прикладі новорічного обряду «Маланка»). *Збірник тез доповідей Міжнародної науково-практичної конференції «Перспективи розвитку науки, освіти і технологій в контексті євроінтеграції».* Кропивницький, 2022. С. 60–61.